

УДК 37.048.4 – 057.2

ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ МОЛОДІ НА РОБІТНИЧІ ПРОФЕСІЇ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Д. Закатнов,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторією професійної орієнтації і виховання Інституту професійно-технічної освіти НАПН України

У статті проаналізовано стан та розкрито організаційно-педагогічні умови розв'язання проблеми професійної орієнтації молоді на робітничі професії.

Ключові слова: робітничі професії, професійна орієнтація, організаційно-педагогічні умови професійної орієнтації на робітничі професії.

В умовах інтеграції України в світовий економічний простір та перманентного зростання конкурентної боротьби на глобалізованих ринках товарів, послуг та робочої сили одним з напрямів забезпечення конкурентоспроможності країни є ефективне формування, відтворення й використання її трудового потенціалу, зокрема – кваліфікованих робітників.

Становлення економіки незалежної України характеризується значними змінами в її структурі. Стагнація вітчизняної економіки в 90-х рр. призвела до масової ліквідації промислових і сільськогосподарських підприємств і, як наслідок, відтоку кваліфікованих робітничих кадрів зі сфери матеріального виробництва. Вивільнені робітники перейшли до сфери самозайнятості, насамперед, торгівельно-посередницького спрямування. Таким чином, впродовж 90-х рр. професійний потенціал країни в частині робітничих кадрів суттєво знизився. Економічне зростання, яке розпочалося в Україні наприкінці 90-х рр. ХХ століття, актуалізувало проблему нестачі кваліфікованих робітничих кадрів, насамперед, у промисловості та сільському господарстві. Проте результати вивчення професійних намірів учнів середніх загальноосвітніх шкіл свідчать, що лише 5–10% (залежно від регіону, де здійснювалося опитування) старшокласників пов'язує своє професійне майбутнє з

робітничими професіями. В той же час, за даними Державного центру зайнятості, на 1 січня 2011 року кількість вакансій за робітничими професіями складала понад 45% від загальної кількості вакансій [3].

Проблема підготовки учнівської молоді до вибору робітничих професій була особливо актуальною для радянської педагогіки. Зміст, форми та методи підготовки школярів до вибору робітничих професій вивчалися П. Агutowим, М. Дьяченком, К. Катхановим, М. Тименком, В. Симоненком, Е. Фарапоновою, І. Чечель, В. Шадриковим та багатьма іншими дослідниками. Слід зазначити, що дана проблема розглядалася, як правило, в контексті проблеми трудового виховання учнівської молоді та проблеми трудової підготовки школярів за робітничими професіями. З розвитком в Україні ринкових відносин, дослідженням комплексу організаційно-педагогічних проблем, пов'язаних з підготовкою учнівської молоді, насамперед, школярів, до вибору робітничих професій практично припинилися (під робітничими професіями ми розглядаємо групу професій, що об'єднує працівників, які безпосередньо зайняті у процесі створення матеріальних цінностей, наданні матеріальних послуг, обробці інформації, перевезенням вантажів та пасажирів тощо і безпосередньо здійснюють трудові операції).

Метою статті є визначення організаційно-педагогічних умов розв'язання пробле-

ми професійної орієнтації молоді на робітничі професії.

Україною була успадкована система освіти СРСР, зорієнтована на задоволення потреб адміністративно-планової економіки. Така система не відповідала змінам соціально-економічним умовам, які характеризувалися становленням і розвитком в Україні ринкових відносин. Зміни у базисі та надбудові українського суспільства стали основними чинниками, які обумовили зміни в структурі, меті та завданнях національної системи освіти. Але при цьому був втрачений значний пласт теоретичних та практичних напрацювань щодо трудової підготовки та професійної орієнтації учнівської молоді.

Одним з негативних факторів, який обумовив сучасний стан підготовки молоді до вибору робітничих професій, стало фактичне виключення з числа пріоритетних завдань загальноосвітньої школи підготовку школярів до праці, їхнього трудового виховання. До середини 80-х рр. в УРСР в основному завершилося формування моделі школи, яка поєднувала функції обов'язкової середньої освіти та професійної (допрофесійної) підготовки молоді. Функціональний дуалізм знайшов відображення як у самому змісті освіти, так і в організаційній структурі і відповідній побудові матеріально-технічної бази трудової підготовки школярів (див. табл. 1).

Таблиця 1

База трудового навчання учнів старших класів шкіл УРСР у 1986–1987 навчальному році

Показник	Міжшкільні навчально-виробничі комбінати	Міжшкільні навчально-виробничі майстерні	ПТУ, на базі яких здійснювалася трудова підготовка школярів	Кількість робочих місць, обладнаних базовими підприємствами для суспільно корисної праці школярів
кількість	524	146	226	308.000

Наприкінці 80-х рр., крім професійної та допрофесійної підготовки учнів старших класів, було впроваджено трудове профільне навчання для учнів 7–8 класів. Впродовж останніх років у школах значно (майже вдвічі) скоротилася кількість годин, які відводяться на трудове навчання у молодшій та середній школі, кількість годин, яка відводиться на вивчення предметів з напрямку "Технології" (крім власне технологічного напрямку) у сучасній школі зведена до мінімуму (1 година на тиждень – у 10–12 класах). Майже в 2 рази скоротилась кількість міжшкільних навчально-виробничих комбінатів (МНВК) та міжшкільних навчально-виробничих майстерень, на базі яких здійснювалася допрофесійна й професійна підготовка школярів за робітничими професіями. Різноманітні форми фізичної суспільно-корисної та навчальної праці учнів (праця з самообслуговування; робота в

літніх таборах праці та відпочинку; виробнича практика в межах допрофесійної й професійної підготовки старшокласників; трудові об'єднання старшокласників та ін.) у сучасній школі не культивуються. Профільне навчання, всупереч задекларованій профорієнтаційній спрямованості, набуло рис класичної академічної освіти, яка готує школярів до набуття вищої освіти.

Упродовж останніх 20 років кількість ПТНЗ в Україні скоротилася в 1,3 рази, кількість учнів зменшилася майже в 1,5 рази, кількість випускників закладів професійно-технічної освіти – в 1,6 рази (слід зазначити, що статистичні дані щодо системи професійно-технічної освіти до 1994 року враховували лише заклади, підпорядковані МОН України, з 1995 р. – заклади МОН та інших міністерств (відомств), так що статистика не відображає

Професійна орієнтація молоді на робітничі професії: проблеми і перспективи

реальних розмірів деградації системи ПТО впродовж 1990–2010 р.).

Одночасно зі скороченням мережі ПТНЗ швидкими темпами збільшувалася мережа вищих навчальних закладів III–IV рівнів ак-

редитації (з 149 у 1990 р. до 350 у 2010 р.) та кількість студентів (див. рис. 1), які в них навчаються (з 881 тис. у 1990 р. до 2242 тис. у 2010 р.)^{*}.

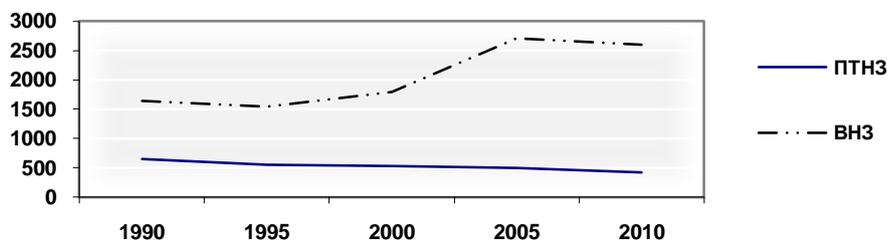

Рис. 1. Зміна чисельності учнів ПТНЗ та ВНЗ у 1990–2010 рр. (тис. осіб)

У 2010 р. співвідношення кількості учнів ПТНЗ до кількості студентів ВНЗ III–IV рівнів акредитації складало 1:5,3 (з урахуванням ВНЗ I–II рівнів акредитації 1:6,13). Одночасно зі зростанням кількості ВНЗ III–IV рівнів акредитації скоротилася чисельність ВНЗ I–II рівнів акредитації, які, зокрема, готували висококваліфікованих робітників (рис. 2).

Слід зазначити, що підвищення освітнього рівня представників робітничих професій є загальносвітовою тенденцією, і наприкінці минулого сторіччя у США понад 20% кваліфікованих робітників мали професійну освіту, яка, з точки зору прийнятої в Україні градації освітніх рівнів, є вищою [2].

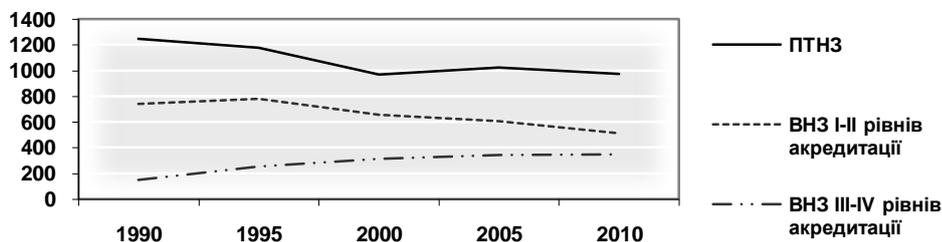

Рис. 2. Динаміка зміни кількості закладів професійної освіти в Україні

Крім того, в країні склалася несприятлива демографічна ситуація (кількість учнів у середніх загальноосвітніх школах зменшилася з 7,132 тис. у 1990–91 навч. р. до 4,495 тис. у 2009–10 навч. р., тобто в 1,6 раза). У 1989–90 навчальному році в цілому по СРСР середню загальноосвітню школу закінчили 2,532 мільйони осіб, а до ВНЗ поступило 1,050 мільйони, тобто ємкість ВНЗ складала у межах 40% від чисельності випускників загальноосвітньої школи (на практиці ця цифра щодо випускників шкіл була значно меншою, оскільки пріоритет при вступі до ВНЗ надавався особам, що мали відповідний досвід роботи, демобілі-

зованим із Збройних сил СРСР тощо). В Україні у 2008–2009 навчальному році кількість випускників 11-х класів складала 427 тис. осіб, а обсяг прийому на 2009–2010 навч. р. до ВНЗ III–IV рівнів акредитації – 370 тис. осіб (з урахуванням ВНЗ I–II рівнів акредитації – 464 тис.). Таким чином, упродовж останніх двадцяти років навчальна та демографічна база підготовки молоді за робітничими професіями значно звужилася.

^{*} Розрахунки зроблено на основі статистичних даних, взятих з сайту Державного комітету статистики України, електронна адреса <http://www.ukrstat.gov.ua>

Професійна орієнтація, яка є одним із засобів підготовки молоді до вибору робітничих професій, у переважній більшості загальноосвітніх і професійно-технічних закладах, здійснюється несистематично або не здійснюється взагалі. У 1984–1985 навчальному році 84,6% загальноосвітніх шкіл УРСР мали кабінети профорієнтації, жодного з яких на цей час не збереглося [5, с. 266–267]. В організаційному плані профорієнтаційна робота у середніх та професійно-технічних навчальних закладів регулюється Положенням про професійну орієнтацію молоді, яка навчається (затверджено у 1995 р.) та Положенням про професійну орієнтацію населення (затверджено у 1995 р.), які є застарілими.

Зміна ідеологічної надбудови українського суспільства негативно вплинула на суспільну оцінку вагомості та престижності робітничих професій, на матеріальні та моральні переваги для їх представників.

Підготовка молоді до вибору й оволодіння робітничими професіями, а також забезпечення її роботою є проблемою, яка не може бути розв'язаною лише засобами професійної орієнтації й іншими видами навчально-виховної роботи в закладах загальної середньої та професійно-технічної освіти, а потребує реалізації комплексу узгоджених і взаємопов'язаних заходів з боку органів державної влади, системи освіти, роботодавців, засобів масової інформації тощо.

У контексті вирішення проблеми орієнтації молоді на вибір робітничих професій функцією держави є створення законодавчого поля, сприятливого для розвитку національної економіки та такого, що забезпечує збільшення попиту на кваліфіковані робітничі кадри (заохочення роботодавців до вкладання коштів у модернізацію підприємств і поліпшення умов праці, розвиток інноваційних технологій тощо). Функція роботодавців полягає у створенні робочих місць для кваліфікованих робітників з високою оплатою праці, неодноманітним і високотехнологічним змістом праці, новим устаткуванням, обладнанням та ін. Такі заходи, поєднані з відповідною пропагандистською та профінформаційною кампанією в засобах масової інформації, можуть підвищити престижність і привабливість робітничих професій.

До числа регулятивних функцій держави слід віднести й упорядкування мережі вищих навчальних закладів. За чисельністю ВНЗ, напрямками та якістю підготовки фахівців система вищої освіти в Україні є надлишковою й такою, що не відповідає поточним і перспективним потребам національної економіки.

Паралельно з скороченням мережі ВНЗ доцільно розширити навчальну базу для підготовки молоді за робітничими професіями, зокрема, в середній загальноосвітній школі. Для цього доцільно переглянути стандарти професійно-технічної освіти з точки зору об'єктивно необхідного для підготовки кваліфікованого робітника обсягу навчального часу й розширити на базі середніх закладів освіти професійну підготовку старшокласників за певними професіями. При цьому, для здійснення допрофесійної та професійної підготовки старшокласників доречно більш активно використовувати матеріально-технічну базу й педагогічних працівників ПТНЗ. Крім того, в межах створення системи безперервної професійної освіти доцільно впровадити в загальноосвітніх школах систему професійно зорієнтованих залікових одиниць (кредитів) з дисциплін освітнього напрямку "Технологія", які б зараховувалися при продовженні навчання за відповідним фахом у системі професійно-технічної та вищої освіти. За такого підходу по закінченні середньої школи учень одержуватиме атестат про загальну середню освіту й свідоцтво про професійну (допрофесійну) підготовку. За період навчання в 10–11 класах старшокласник може набрати певну кількість залікових одиниць (кредитів) з дисциплін, які зараховуватимуться при набутті кваліфікації за відповідною професією й дозволятимуть скорочувати термін навчання у ПТНЗ (професійного навчання на виробництві).

Підготовка школярів до вибору робітничих професій передбачає реанімацію такого напрямку навчально-виховної роботи школи, як трудове виховання й залучення учнів до суспільно-корисної та навчальної праці.

У контексті проблеми підготовки молоді до вибору робітничих професій в системі професійно-технічної освіти доцільно розширити підготовку за інтегрованими професіями,

Професійна орієнтація молоді на робітничі професії: проблеми і перспективи

які підвищують конкурентоспроможність і професійну мобільність випускника ПТНЗ. Опосередкованим засобом підвищення привабливості робітничих професій може слугувати й перегляд назв з метою їх "осучаснення" та мінімізації негативного ставлення до низки професій, обумовлених їхньою зовнішньою атрибутикою й стереотипами, що склалися в суспільстві.

Орієнтація на робітничі професії передбачає скоординовані дії середніх загальноосвітніх і професійних навчальних закладів, органів державного управління й державних органів охорони здоров'я, праці й зайнятості населення, роботи з молоддю, роботодавців, засобів масової інформації, сім'ї, суспільних об'єднань і організацій, а також інших соціальних інститутів, відповідальних за виховання, освіту, професійну підготовку та працевлаштування молоді.

Профорієнтаційна підтримка комплексу заходів, спрямованих на орієнтацію молоді на робітничі професії, має будуватися з урахуванням особливостей професійного розвитку особистості, притаманних цій віковій групі. За такого підходу важливою ланкою системи профорієнтації, яка є одним із засобів підготовки молоді до вибору робітничих професій, є середні загальноосвітні навчальні заклади. Основні напрями їх діяльності в контексті проблеми орієнтації молоді на робітничі професії можна умовно поділити на загальні та специфічні.

До числа загальних напрямів роботи школи з орієнтації учнів на робітничі професії можна віднести: створення умов для проведення системної, кваліфікованої й комплексної роботи з профорієнтації, спрямованої на ознайомлення школярів із світом професій; формування в учнів об'єктивних знань щодо особливостей власної особистості; формування у школярів готовності до усвідомленого вибору майбутньої професії на основі співвіднесення інформації про професію з власними інтересами, здібностями, об'єктивними можливостями, життєвими планами; створення умов для диференціації навчання, в тому числі професійно зорієнтованого, відповідно до інтересів, здібностей, професійних намірів

учнів; формування здатності до побудови перспектив професійної кар'єри, прийняття рішення стосовно її реалізації та готовності особисто нести відповідальність за зроблений вибір.

До числа специфічних напрямів роботи школи з орієнтації учнів на робітничі професії можна віднести такі: здійснення заходів з трудового виховання учнів на всіх ступенях шкільної освіти; реалізації трудового навчання школярів; створення умов для здійснення педагогічно керованої і педагогічно доцільної навчально-трудової й суспільнокорисної діяльності школярів; створення умов для здійснення учнями навчальних проєктів, спрямованих на розширення когнітивної бази щодо робітничих професій та набуття адекватного практичного досвіду.

З погляду розв'язання проблеми орієнтації молоді на робітничі професії, особливе значення можуть відігравати міжшкільні навчально-виробничі комбінати. Вони здатні виконувати функцію координаційних центрів профорієнтаційної роботи з учнями загальноосвітніх шкіл у районі (місті); здійснювати допрофесійну (професійну) підготовку школярів за робітничими професіями, а також забезпечувати участь школярів у професійно зорієнтованій навчально-трудовій, трудовій і професійній діяльності.

Відповідно до особливостей вікового розвитку (перехід від підліткового до юнацького віку), структури та особливостей функціонування профільної школи, професійна орієнтація учнів старших класів основної та старшої школи відрізняється специфікою профорієнтаційної підтримки процесу підготовки учнів до вибору майбутньої професії (див табл. 2 та табл. 3) [4].

На етапі постшкільної професійної підготовки (заклади професійної освіти, підготовка на виробництві, курсах та ін.) метою профорієнтаційної діяльності є закріплення в особистості усвідомлення правильності вибору професійного шляху або переорієнтація на початкових етапах професійного навчання на вибір іншої професії, якщо в цьому є потреба [1].

Таблиця 2

Специфіка профорієнтаційної підтримки процесу вибору професії для учнів 8–9 класів

Типові очікування учнів щодо профорієнтаційної допомоги	Напрямки профорієнтаційної роботи
<ul style="list-style-type: none"> – вирішення проблеми щодо подальшого навчання (працевлаштування); – поглиблений інтерес до певних професій; – інтерес до професійних навчальних закладів; – інтерес щодо власної професійної придатності 	<ul style="list-style-type: none"> – профконсультаційна допомога у виборі профілю навчання у старшій школі або професійного навчального закладу (в окремих випадках – допомога у виборі місця роботи); – допомога у самопізнанні (без висновків щодо професійної непридатності); – формування системи ціннісних ставлень до професійної праці; – профінформаційна робота, спрямована на ознайомлення зі світом професій та шляхами їх набуття

Таблиця 3

Специфіка профорієнтаційної підтримки процесу вибору професії для учнів 10–11 класів

Типові очікування учнів щодо профорієнтаційної допомоги	Напрямки профорієнтаційної роботи
<ul style="list-style-type: none"> – вибір професії; – вибір напряму набуття професійної освіти, визначення закладу професійної освіти; – вибір шляхів вступу до закладу професійної освіти (підготовчі курси та ін.); – інтерес щодо ціннісних та моральних аспектів майбутньої трудової діяльності; – прагнення до конкретизації вибору майбутньої професії та шляхів її набуття 	<ul style="list-style-type: none"> – головний акцент – ціннісно-моральна складова професійного самовизначення; – профінформаційна допомога – створення розвинутої когнітивної бази вибору майбутньої професії; – профконсультаційна допомога – співставлення вимог, що ставить професія до особистості, з особливостями особистості школяра; – індивідуалізація профорієнтаційної роботи; – допомога у розробці розгорнутого особистого професійного плану, який передбачає реальні альтернативи обраній професії

Професійно-технічні навчальні заклади в контексті розв’язання проблеми орієнтації молоді на робітничі професії впроваджують систему заходів з пропаганди серед молоді робітничих професій, які є перспективними й такими, що мають попит на ринку праці; сприяють закріпленню в учнів професійного вибору та подолання криз професійного розвитку в період професійної підготовки, а також переорієнтацію учня на набуття нової

робітничої професії у випадках, коли первинний вибір напряму навчання не може бути реалізованим; проводять роботу із закріплення в учнів мотивації вибору професії та формування системи відповідних професійних ціннісних орієнтацій; забезпечують психологічний супровід професійної, виробничої й соціальної адаптації майбутніх кваліфікованих робітників; інформують учнів про перспективи професійного розвитку за обраною

Професійна орієнтація молоді на робітничі професії: проблеми і перспективи

професією; створюють умови для набуття в період навчання практичного досвіду.

За такого підходу, основною метою профорієнтаційної роботи з учнями ПТНЗ є підготовка особистості до планування й реалізації професійної кар'єри. Однією з можливих форм навчально-виховної діяльності закладів професійно-технічної освіти за цим напрямком є консультування з питань кар'єри, яке передбачає надання учневі комплексу профорієнтаційних і психологічних послуг. Консультування з питань кар'єри, як напрям психолого-педагогічної підтримки професійного розвитку особистості, має за мету формування адаптаційних здатностей і навичок, які дозволяють особистості ефективно, з урахуванням конкуренції на ринку праці й наявності неповної зайнятості, використовувати свій професійний потенціал.

Сказане вище дозволяє зробити такі висновки: проблема орієнтації учнівської молоді не може бути вирішена лише засобами професійної орієнтації й потребує реалізації комплексу узгоджених та взаємопов'язаних захо-

дів з боку держави, системи освіти, роботодавців, засобів масової інформації тощо. Здійснення орієнтації молоді на робітничі професії передбачає реалізацію низки організаційно-педагогічних умов (відродження системи трудової підготовки та трудового виховання у середніх загальноосвітніх навчальних закладах, створення, із залученням соціальних партнерів, сучасної бази трудової підготовки школярів тощо), що виходить за межі власне профорієнтаційної роботи; профорієнтаційна підтримка комплексу заходів, спрямованих на орієнтацію молоді на робітничі професії, має будуватися з урахуванням особливостей професійного розвитку особистості, притаманних цій віковій групі.

У статті не розкрито всі аспекти професійної орієнтації учнівської молоді на робітничі професії, потребує подальшого дослідження кожна з її організаційно-педагогічних умов і особливостей взаємодії різних соціальних інституцій щодо вирішення досліджуваної проблеми.

Література

1. Климов Е.А. Психология профессионала / Е.А. Климов. – М. : Изд-во "Институт практической психологии", Воронеж : НПО "МОДЭК", 1996. – 400 с.
2. Супян В. США : Человеческий потенциал и экономика / В. Супян // Человек и труд. – 2008. – № 4. – С. 20–24.
3. Кого ищут украинские работодатели [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://job.ukr.net/news/kogo-iwut-ukrainskie-rabotodateli>. – Заголовок з екрану.
4. Пряжникова Е.Ю. ПрофорIENTATION : Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е.Ю. Пряжникова, Н. С. Пряжников. – М. : Издательский центр "Академия", 2005. – 496 с.
5. Трудовая подготовка школьников / [П.Р. Атутов, В. А. Кальней, С.У Калюга, И.Д. Чечель]. – К. : Рад. шк., 1987. – 224 с.

Д. Закатнов

Профессиональная ориентация молодежи на рабочие профессии: проблемы и перспективы

В статье проанализировано состояние и раскрыты организационно-педагогические условия решения проблемы профессиональной ориентации молодежи на рабочие профессии.

Ключевые слова: рабочие профессии, профессиональная ориентация, организационно-педагогические условия профессиональной ориентации на рабочие профессии.

D. Zakatnov

The vocational counseling of youth concerning working trades: problems and prospects

The article analyses a state and reveals organizational-pedagogical conditions for solving a problem of vocational counseling of youth concerning working trades.

Key words: working trades, vocational counseling, organizational-pedagogical conditions of vocational counseling concerning working trades.